

Albin Prepeluh:

Kupčija.

Vreme je bilo lepo, zato je bila vsa družina na polju pri delu.

Doma je ostala le stara Mica, nekdanja hišna gospodinja, sedaj užitkarica pri tujih ljudeh, da pripravi južino družini. Otroci so ji pomrli vsi. Njen rajniki mož, pokora slabega spomina, je bil polagoma zapravil svoje podedovano posestvo pri konjskih kupčijah in kartah. Grunt je prišel v tuje roke, njej pa je ostala pravica dosmrtnega užitka, kakor je bila zapisana v zemljiških knjigah ob njeni davni možitvi. Sedanji gospodar, Matija Lesar, ki je posestvo izdražbal, je položil tisoč goldinarjev pri sodišču kot vadij, da bo spoštoval njene pravice natanko tako, kakor je stalo zapisano v starem ženitovanjskem pismu.

Stara Mica je sedela na podnožniku pred vrati svoje kamrice in je lupila krompir. Kljub svoji starosti, imela je sedem in sedemdeset let, je bila vedno pri delu kot pridno mlado dekle. Trpljenje in delo sta jo vpognila in izžela do kraja. Vendar pa je bil njen nagubani obraz, s sinjimi očmi in uvelimi, posinjelimi ustnicami, dobrohoten in ljubeznjiv. Na njem se je kazala uslužnost težko skušanega človeka. Njeni koščeni, skrivljeni prsti so kakor klešče segali po krompir v pehar ob njeni desni strani. Brzo je odvijal nož tenke, dolge olupke s krompirja, ki jih je potem polagala v lončeno skledo z vodo. Semintja se je ozrla na dva svetla četverkotnika, katera je vrglo solnce skozi okno na orehovo mizo in na katerih so se natančno odražale pokvare na šipah. Tri predrzne kure so iskale pod mizo odpadke jedil in prežale na odpadajoče olupke. Skozi pol odprta vrata je silil v vežo mlačni izduh hleva in kurjega dvorišča, na katerem so v dopoldanskem solncu peli petelini.

Ko je ženica končala svoje delo, je vstala, založila ognjišče z drvni in posegla po loncih na polici. Potem je globoko zavzdihnila; danes se je čutila nekam slabo, sama ni vedela zakaj. Ozrla se je po okajenih stenah in počrnelih tramovih pod stropom, na katerem so viseli svežnji čebule in česnja. Dušili so jo zoprni hlapovi, ki jih je vlekla iz zemlje poletna vročina. V plesnobni izduh zemlje se je mešal močni duh kislega mleka, ki je stal v številnih latvicah v sosedni jedilni shrambi. Ženica je stopila na vežni prag, da se navžije svežega, gorkega zraka.

Ta trenotek je zavil izza hišnega vogala Matija Lesar, gospodar kmetije. Bil je močan, štiridesetleten mož, rdečega obraza in svetlih

kodrastih las. Svoje dni je bil hlapec, pa tako neznansko priden in skop človek, da si je tekom let nahranil nekaj tisočakov. Njegova žena, majhna, debelokoščena kmetica, je imela nekaj dote in tako sta si kupila to posestvo na dražbi, napol z gotovino, napol s posojilom. Oba sta bila pridna, delala sta od zore do mraka, štedila in trikrat obrnila vsak vinar, predno sta ga izdala. Gospodinjo Rezo je resnično zbolelo, kakor bi ji presunil srce, kadar je romal cel bankovec od hiše, čeprav za nujno potrebne reči. Vselej, kadar se je moralo izdati kaj več, je zelo slabo spala. Obresti, ki sta jih morala plačevati od dolga v posojilnici, so vzele skoro ves dobiček žetve, ako je bila letina dobra in so obveljale spodobne cene. Pa tudi drugih izdatkov je bilo mnogo. Vsako leto so bila stara zidališča potrebna popravil; poleg tega je bilo treba plačevati davke, zavarovalnine in razne javne prispevke. Vedno je primanjkovalo tudi gospodarskega orodja, vozov in vprege. Zadnji dve leti je bila suša, polje je rodilo malo, komaj za dom. Tudi pri živini je Lesar imel nesrečo; poginil mu je vol. Tako je bil ob novem letu prisiljen prositi posojilnico za potrpljenje. Letos pa se posojilnica ni dala več potolažiti; zahtevala je obresti in grozila celo z odvetnikom.

Če bi stara Mica hotela umreti, bi dobil Lesar svoj pri sodišču založeni tisočak nazaj in bi bil za enkrat rešen vseh stisk in skrbi. Poplačal bi obresti in dal še nekaj na dolg; poslej bi lažje gibal. Toda užitkarica je bila še trdna; odkar jo je poznal, je bil njen zgubani obraz vedno enak. Ob delu je bila čila in zdrava, zdelo se je, da jo pridnost mladi.

Lesar jo je natihem sovražil; njeno zdravje mu je bilo v škodo. Časih, kadar jo je skrivoma opazoval, bi jo bil najrajši zadavil.

V teh svojih stiskah je Lesar premišljal to in ono, naposled, se mu je zdelo, mu je prišla prava misel. Mica naj bi pred sodiščem izjavila, da odstopi od svojih zapisanih pravic, nato bi on zahteval svoj tisočak nazaj. Vse je bilo odvisno od zaupljivosti stare užitkarice, da ostanejo njene pravice v resnici nedotaknjene. Zato je bil ž njo zadnji čas bolj ljubeznjiv ko sicer in pazil je, da je imela dovolj hrane, obleke in obutvi. Ko pa ji je končno razodel svoj načrt, ga je premerila z nezaupnimi pogledi, takoj je slutila, da ji kmet nastavlja past.

„V tej hiši sem živela in delala, v tej hiši hočem tudi umreti!“ je ponavljala venomer. „Če odstopim od svojega pisma, me lahko odženeš od hiše, kadarkoli se ti bo zazdelo.“

Ni se dala pregovoriti, vsak dan je bila bolj trmasta, nezaupna. Lesar je končno uvidel, da ne bo opravil ničesar. Še bolj jo je sovražil, odnehal pa ni, koval je druge načrte. Danes je obstal pred njo v zadregi, neodločen, beseda mu kar ni hotela z jezika.

„No, mati, kako je?“

„Bo že, bo že, Matije! Ali ste že vrgli veliki travnik?“

„Dopoldne smo ga pokosili, popoldne bodo pa sušili!“

„Dobro, da je vreme stalno!“

Umolknila sta oba. Ona se je ozirala po nebu, katerega brezoblačna sinjina ji je slepila oslABLJENE oči. Lesarju se je z obraza brala zadrega, prav videlo se je, da ima nekaj na jeziku, s čimer ne more prav na dan. Končno se je le posilil:

„V trg moram!“

Mica se je začudila, sklenila roke in rekla:

„Kako? Tak lep dan boš zavrgel?“

„Moram! Posojilnica mi piše, da me jutri preda odvetniku!“

„Do nedelje bodo že potrpe!i!“ Mici je bilo žal lepega dne.

Lesar si je grizel ustnice in vihal brke, nato se je obrnil proč in zagodrnjal.

„Seveda bodo, saj nimam s čim plačati!“

„Če nimaš denarja, je škoda za pot in čas!“

Lesar je prekrižal roke na hrbtu, premišljal, se zibal na petah in gledal po vasi. Nenadoma pa se je nagnil k nji in s široko odprtimi očmi dejal:

„Vas bom prodal, mati!“

Mica se je veselo zasmejala in pritrjuje pokimala z glavo:

„Le, Matije! Fantje pravijo, bežimo, dekleta gredo!“

Njen brezskrbni smeh pa je Lesarja hudo razgnevil.

„Tisti vaš tisočak bom prodal. Naj le še kdo drugi čaka na vašo smrt, jaz sem dolgo dovolj.“

Ženica se je zdrznila, njene sinje oči so ostrmele ko slepe, z njih je zasijala nenadna notranja groznica. Potem je sklonila glavo, v očeh so se ji zablesketale solze in se v iskrecih kapljicah potočile po zgubanih licih.

„Saj bi rada umrla, pa ne morem. Bog, ti vidiš, da sem odveč na svetu, pa me ne vzameš k sebi!“

Iz globine srca ji je privrel ta verni izdih plemena, ki mu je katekizem prešel že v kri. Dobro je razumela kmeta; povedal ji je, da je ljudem v napoto in škodo. Zadeta na najobčutljivejše mesto, se je globoko užalila. Ranilo jo je spoznanje, ki ga je doslej samo slutila; že ta slutnja sama je bila tako težka in bodeča, da je v strahu trepetalo njene brezgrešno srce marsikatero prečuto noč. Jok jo je pretresel vso; preobdala jo je slabost izžetega telesa, posušenih žil in bojazen pred bližnjo sodbo božjo. Naslonjena na zid, se je počasi sesedla in občepela v dveh gubaš na tleh.

„Matije, ne stori tega!“ je prosila z mehkim glasom. „Da me ne bodo kleli še drugi ljudje!“

Lesar jo je pazno motril, potem se je prestopil in ostal na hišnem pragu.

„Kaj hočem? Ali jaz vas prodam, ali bodo pa drugi mene!“

„Žive me nikar ne prodajaj!“

Kmet je še nekaj časa molčal, potem je stopil k nji in dejal očitajoče:

„Zakaj mi nočete podpisati, da bi dobil tisti tisočak nazaj? Jaz bi bil rešen, vi pa ne bi imeli nobene škode!“

Z roko se je naslonil na hišni zid in ji je iznova začel razkladati, da nima povoda se bati za svoje pravice, ako mu ugodí. Skliceval se je na svojo poštenost, dobroto in zanesljivost.

Mica si je brisala zasolzene oči; neodločna in nezaupna je ponavljala venomer:

„Potem me boš odgnal od hiše! Kam naj se zatečem, reva uboga, na stare dni?“

Končno je Lesar izgubil potrpežljivost in ji je zagrozil v svoji trmi:

„Če nočete, siliti vas ne morem. Grem in storim, kakor sem rekel!“

„Ne kupčuj z živim človekom, Bog te bo kaznoval!“

Matije je stopil v sobo, sedel za mizo, se s komolci oprl na njo in položil glavo med pesti. „Morda pa se žena vseeno še premisli!“ se je tolažil in čakal, da pride za njim. Toda Mica je občepela na tleh pred hišo, pobožno sklepala roke in jih dvigala v goreči molitvi, v kateri je bila vajena iskati tolažbe in notranjega miru. Lesar je nekaj časa čakal, potem se je ves nestrpen ozrl skozi okno na njo. Ko jo je videl ob zidu, sključeno v dve gubi, roke sklenjene k molitvi, ga je postalo sram. Kakor tat se je tiho splazil skozi zadnja vrata na dvorišče; v svoji trmi je pripravil koleselj, vpregel težko kobilu z zavezanim repom, naglo skočil na voz in z močnim udarcem pognal na cesto. Koleselj se je zavil v klopčič prahu in se urno zatočil po beli prašni cesti.

„Matije!“ jeknila Mica ob zidu, vstala je in stekla za vozom. Koleselj je peketal, voznik je bil po kobili kakor pijan. Bil je hudo razdražen; jezilo ga je, da ni mogel pregovoriti užitkarice.

„Hudič sakramenski! Tiraj, Luca!“ se je srdil nad kobilu in jo švrkal z bičem po nogah.

„Matije, počakaj!“ je ječala ženica, hiteča za naglo bežečim vozom, ki ga ji je zakrivala bela stena cestnega prahu. „Saj grem s teboj, saj privolim v vse . . . Matije!“

Matije je ni slišal, kobila je drvila v galopu pred pekočimi udarci pobesnelega biča.

„Kam neki drvi?“ so se vpraševali ljudje na polju, zaslanjali oči z rokavi in gledali za kolesljem. Lesar si je na vozu očital, da je babi izblebetal svojo namero, še predno jo je uresničil. Potem se je srdil, da med jeklenimi peresi še vedno ječi njen proseči, ihteči glas, in končno je zasmehoval svojo vest, ki je hotela biti nekako težka. Pokal

je z bičem in se hotel zamisliti v nameravano kupčijo. Mica utegne še dolgo živeti, morda še pet, morda še deset let. Če dobi za tisti nesrečni tisočak dve tretjini, bo dobro odrezal. Obrnil se bo do Kokošnika, ki se peča z dvomljivimi kupčijami. Kaj bo započel, ako odbije on? Edino on bo kupec, zakaj drugi ljudje se ne pečajo s takšnimi rečmi. Tesno mu je bilo pri srcu.

V gostilni pred trgom se je ustavil, izpregel kobilo in jo postavil v hlev. Potem je šel čez ves trg, zavil v ozko ulico in se ustavil pred enonadstropno hišo. Veža je bila ozka in vlažna, na prvih vratih na desno je bila pritrjena kovinska tablica z napisom: „Alojz Kokošnik, orožniški stražmojster v pok. in občinski svetovalec.“

Potrkal je, toda nihče se ni odzval.

„Kaj ni nikogar doma?“ je zaklical na stopnišče koncem veže. Zacvilila so vrata vrh stopnic, mlada ženska se je globoko sklonila in pogledala v vežo.

„Kdo pa je spodaj?“

„Ali so gospod doma?“

Ženska je stopila nekoliko niže na stopnice, premerila z dolgim pogledom kmeta, ki je bil po plečih in klobuku ves bel od prahu, in vprašala:

„Kaj bi radi?“

„Povejte gospodu, da bi rad govoril ž njim in sicer takoj!“

Ženska je zopet odšla, Lesar pa se je ves nestrpen nemirno prestopal po veži. „Kaj, ako ponudbo zavrže?“ je pomislil. Potem bi moral prodati kobilo ali par volov. To bi pomenilo konec njegovega samostojnega gospodarstva. V duhu je preštel vse pritikline svojega posestva: ničesar ni našel, kar bi mogel pogrešati.

Začul je mehke, drsajoče korake. Po stopnicah je lezel debel mož, plešast in ves obrit, brez telovnika, v suknjenih šlapah. Debelo-lični obraz mu je rdel, oči so mu trepale, očitvidno je spal in so ga pravkar zbudili. To je bil gospod Kokošnik, vpokojeni orožnik, ki se je sedaj pečal z zakotnim pisaštvom, z raznimi dvomljivimi kupčijami in z ljudmi, ki iščejo svojo čast po raznih pisarnah. Bil je kmetiški sin, ki je kot orožnik dolgo služboval v domačem okraju. Poznal je navade in napake kmetov, ki jih je vsled birokratične državne uprave lahko izrabljjal v svoj prid. Lesarju se je prijazno nasmehnil in ga pokroviteljsko potrepal po rami.

„Kaj mi boste povedali dobrega?“

Ne da bi čakal na kmetov odgovor, je odklenil vrata svoje „pisarne“ in stopila sta v pomanjkljivo opravljeno sobo, v kateri je Kokošnik navadno sprejemal svoje goste. Hišni gospodar je sedel na stol pred pisalno mizo, na kateri je ležalo nekaj časnikov in knjig, in se vprašajoče ozrl v kmeta, ki ni vedel, kam bi odložil svoj klobuk.

„S čim naj vam postrežem?“

Lesar je izvlekel iz notranjega žepa spis, v katerem se je bralo, da ima pravico do tisočaka, kadar umre njegova užitkarica.

„Ta le tisočak bi odstopil, morda ga odkupite vi?“

Kokošnik si je nataknil očala, stopil k oknu in začel glasno brati. Ko je končal, se je zopet vsedel, odložil očala in se obrnil h kmetu:

„Zakaj hočete odstopiti od svoje pravice? Meni se vidi ta reč čudna!“

Lesar mu je razložil svojo stisko po pravici. Kokošnik se je nasmejaj in si mislil: „Aha, ptiček je v kletki!“ Rekel pa je:

„Hm, to je zapletena reč. Napraviti bi morala listino pred pričami. Koliko let pa že ima ženica?“

„Osemdeset let bo menda kmalu imela sa seboj, če jih že nima. Pa vedno boleha, mislim, da ne bo več dolgo!“ se je lagal kmet.

„Take ženice žive še pet let potem, ko izdihnejo dušo!“ se je grobo zagrohotal Kokošnik. „Kupčija obeta slabo. Sedaj se spominjam na to ženo; njen mož je rad kartal in pil. Res da jo je sama kost in koža, ampak zdrava je ko ptič v zraku in trdna ko dren. Koliko pa hočete imeti?“

„Tako sem mislil, da bi popustil dvesto!“ je dejal kmet počasi, pazno motreč Kokošnika. Ta je listino zganil, jo vrnil Lesarju in dejal hladno, skoro neprijazno:

„Le kam drugam se obrnite! Kaj se vam blede? Jaz naj vas izplačam in potem čakam na to, kdaj se bo ženski zljubilo umreti.“

„Koliko pa bi dali?“ se je prestrašil Lesar.

„Toliko, kot ste vi obljubili meni. Pa samo zato, da vas rešim iz stiske!“

Lesar je pobledel in se zagledal v strop.

„To ni mogoče!“ je dejal odločno. „Recite pošteno besedo!“

Kokošnik se je zagledal v časnik, kakor da bere. Potem je vzel svinčnik iz žepa in začel pisati na njegov rob številke.

„Vzeti moram, da bo ženska živela še deset let. Računajva obresti in končno moram tudi zaslužiti pri stvari.“

Trkal je s svinčnikom po mizi in se oziral skozi okno na streho sosedne hiše.

„Goljuf!“ je hotel reči kmet, pa si je premislil in hitro pomaknil klobuk, ki ga je še vedno držal v roki na usta.

„S kakšno nesramno ponudbo pride, kmet prefrigani!“ je mislil Kokošnik. Po daljšem premisleku pa je mirno rekel:

„Če vam je prav, odštejem eno tretjino, ne solda več. Meni se reč itak ne bo izplačala!“

Lesar je zahteval polovico, toda Kokošnik je ostal pri svojem. Kmet je upal, da bo kupca še nekoliko omehčal, toda ta je vedel, da

bo Lesar odnehal, ker je v stiski. Kmet se ni mogel odločiti, odmajeval je z glavo in se odmikal počasi nazaj od mize. Ko je pridrsal do vrat, je začel poprijemati za kljuko in škripati ž njo. Izkušeni Kokošnik je zeval, brezbržno strmel v knjigo, ni se niti zmenil za tiho kmetovo grožnjo. Lesar je videl, da tudi tu ne bo opravil ničesar. Kakor da se je premislil, je naglo zopet stopil k mizi, udaril z dlanjo po njej in zaklical:

„Naj bo! Štiristo mi boste dali!“

„Ne morem!“ je zaspano odvrnil Kokošnik, zazdehal in vstal. Šel je do vrat in dodal:

„Dovolj, ljubi moj! Končajva!“

Kmet je stal mirno, toda oči so mu žarele. Zdelo se je, kakor da je preslišal Kokošnikovo odpoved. Dolgo se je obotavljal in s prsti ril po laseh, potem pa je dvignil desnico in jo polagoma, ves prepadel, položil v Kokošnikovo dlan.

„Tepen sem!“ je vzkliknil.

„Velja!“ je odvrnil suho Kokošnik, odrinil stol od mize in začel pripravljati popir za potrebni spis.

* * *

Lesar je plačal obresti v posojilnici in se je vračal slabe volje domov. Bila je že noč, brezmesčna, razsvetljena zgolj od zvezd na nebu, ko se je bližal domači vasi. Cesta je zavila, na desni se je prikazala med drevjem vas. V napol svetli noči so bile videti hišice kakor zgrajene iz gostejšega mraka. Ljudje so že počivali, samo doli pod bregom je v oknih njegove hiše še svetila luč za rdečimi zastori. Čudil se je, da njegova družina še čuje, vendar je pustil, da je kobila skozi vas korakala počasi. Ko je voz zavil na domače dvorišče, so se odprla vežna vrata; njegova žena se mu je naglo bližala z lučjo v roki.

„Zakasnil sem se!“ se je opravičil Lesar, skočivši z voza. Pogledal je ženo in opazil, da je njen obraz bled ko vosek.

„Kaj pa je?“ je vprašal hlastno, vrgel vajeti preko hrbta kobile in negiben obstal.

„Mica so mrtvi!“ je odvrnila žena počasi in privila luč, ki je utripala v nočnem vetru. — „Ko smo prišli s polja, smo jih našli mrtve v veži. Menda jih je zadela kap.“

Lesar se je naslonil na voz, nervozno so mu trepetale roke, ko se je ob luči svetilke zastrmel v svoje žuljave dlani. Potem se je okrenil in rabil mnogo časa, da je napravil tisto kratko pot do hišnih vrat. Na pragu pa si je premislil, vrnil se je, izpregel kobile, šel ž njo v hlev in tam legel na kup slame, ne da bi izpregovoril besedo.

—x—